

УДК 37.373.2.

DOI:10.58494/esai.24(8).2024.14

Бакирова Айчурук Маликбаевна
ОшМУ, магистрант
Тойчиев Т.К.,
ОшМУ, доцент

БАЛДАР БАКЧАСЫНДА ЖОМОКТОРДУ ОКУТУУНУН ЫКМАЛАРЫ

Аннотация. Жомок-бардык элдердин оозеки адабиятында атадан балага, чоңдон кичинеге кочуп, айтылып келе жаткан жанрлардын бири. Ал өзүнүн элестүүлүгү, көркөмдүгү менен элибиздин кеңири массасына белгилүү болгон оозеки адабиятыбыздын бир түрү. Кыргыз элинин арасында да жомоктор илгертен бери айтылып келе жаткан элибиздин сүйүктүү чыгармаларынан болуп эсептелет.

Ал эми “жосо жомок”, “жомокторго” караганда колом жагынан чакан, кобунчо кара сөз түрүндө келип, окуялардын тизмектери да жөнөкөй болот. Эгерде жомокторду ырчылык таланты жагынан атайы өзгөчөлөнүп турган таланттуу акын-жомокчулар айтса, ал эми жосо жомокторду чоңдон балага чейин күндөлүк турмушта айтуу көп кезигет.

Жомокторго караганда жөө жомоктор көлөмү жагынан аз болгондуктан кенже мектеп жашындагы балдардын сүймөнчүсү. Жөө жомоктордун ядросу - бул элибиздин турмуш тиричилиги, социалдык мамлеси. Үрп-адаты, этикалык жана эстетикалык көз караштары, курчап турган чөйрөдөгү чындык жеке турмуштук байкоолор жана корутундулар ушундай жагдайда алганда түрдүү окутуунун жаңыча технологиялары менен баланын дүйнөгө болгон кабылдоосун калыптандыруу болгон.

Бул макалада кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгы, жомоктор, алардын балдардын кебин, ой жүгүртүүсүн өстүрүүдөгү ролу, алардын тарбиясына тийгизген таасири тууралуу баяндалат.

Түйүндүү сөздөр: элдик оозеки чыгармачылык, үрп-адат, каармандар, жөө жомок, эске тутуу, кабыл алуу, корком, сюжет, акылман, текст.

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ СКАЗОК В ДЕТСКОМ САДУ

Аннотация. Сказка-один из жанров, который продолжает передаваться в устной литературе всех народов, переходя от отца к сыну, от большого к маленькому. Это своего рода устная литература, известная широким массам нашего народа своим воображением и художественностью. Среди кыргызского народа сказки издавна считаются любимыми произведениями нашего народа. С другой стороны, “ходячая сказка”, которая меньше по размеру, чем “сказки”, часто встречается в виде черного слова, и последовательности историй также довольно просты. Если сказки рассказывают талантливые поэты-рассказчики, которые специально выделяются своим певческим талантом, то Ходячие сказки часто рассказывают в повседневной жизни от взрослого до ребенка.

Ходячие сказки являются фаворитом детей младшего школьного возраста из-за их меньшего размера, чем сказки. Ядро ходячих сказок-это быт, социальные отношения нашего народа. Обычай, этические и эстетические взгляды, реальность в окружающей среде личные жизненные наблюдения и выводы могут быть приняты в такой ситуации.

В данной статье рассказывается об устном народном творчестве, о сказках, их роли и влияния на нравственное воспитание и мышления детей.

Ключевые слова: устное народное творчество, обычай, персонажи, сказка, воспоминание, восприятие, искусство, сюжет, мудрость, текст.

METHODS OF TEACHING FAIRY TALES IN KINDERGARTEN

Annotation. A fairy tale is one of the genres that continues to be transmitted in the oral literature of all peoples, passing from father to son, from big to small. This is a kind of oral

literature, known to the broad masses of our people for its imagination and artistry. Among the Kyrgyz people, fairy tales have long been considered the favorite works of our people. On the other hand, a "walking fairy tale", which is smaller in size than "fairy tales", is often found as a black word, and the story sequences are also quite simple. If fairy tales are told by talented storytelling poets who specifically stand out for their singing talent, then Walking fairy tales are often told in everyday life from an adult to a child.

Walking fairy tales are a favorite of primary school children because of their smaller size than fairy tales. The core of walking fairy tales is the way of life, the social relations of our people. Customs, ethical and aesthetic views, reality in the environment, personal life observations and conclusions can be accepted in such a situation.

This article tells about oral folk art, fairy tales, their role and influence on the moral education and thinking of children.

Key words: *oral folk art, customs, characters, fairy tale, memory, perception, art, plot, wisdom, text.*

Балдар бакчасындагы жогорку тайпасынын окуу программасы окуучулардын алдында элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнө тиешелүү болгон жөө жомокторду окуучуларга үйрөтүүгө атайын токтолуп, алардын өзгөчөлүктөрүн үйрөтүү менен жакшы окуу сапаттарына жеткирүү милдетин коет. Бул милдетти толук бойдон жүзөгө ашырууда фольклор менен иштөө да чоң мааниге ээ.

Окуучулар табиятынан жөө жомокту сүйүшөт аны зор кызыгуу менен окуп үйрөнүшөт.

Бирок өткөн доордун алгачкы жылдарында элдик оозеки чыгармалардын ролу тууралуу айрым педагогдор жана окумуштуулар алар балдарга куру кыялды, ой-жоромолдор менен туура эмес үгүт-салттарды үйрөтөт. Ошондуктан эски элдик оозеки чыгармаларды четке кагып, революциячы жаңы жөө жомокторду түзүүнү сунуш кылышкан. Ал эми М.Горький башында турган бир катар жазуучулар менен окумуштуулардын, ошондой эле коомдук ишмерлердин жардамы менен элдик оозеки чыгармалардын тагдыры оң чечилди.

Элдик оозеки чыгармалар кол көтөргүс көркөм белестерди алып жүрөт, элдин үмүтүн чагылдырат, оң жана терс жоруктарды ашкере туюндурат.

Элдик оозеки чыгармаларда педагогикалык жагдай менен көркөм эстетикалык жагдай эркин айкалышат, ошондон улам, анын балдар үчүн кеңири пайдалануу зарыл деп көрсөтмө беришкен болчу. Элдик оозеки чыгармачылыктын ичинен жөө жомок кеңири таралган жанрларынан болуп, көбүнчө ачык мүнөзгө ээ болот. Ал элдин турмушун, үрп-адатын, алдыга умтулуусун жана күрөшүн, үмүт тилегин чагылдырат. Бул чагылдыруулар жомокто ар түрдүү образдар жана каармандардын күрөшү аркылуу берилет. Элдик оозеки чыгармаларды үйрөтүүдө дидактиканын илимийлүүлүк принцибинин турмуш менен демократиялуу коомду куруу тажрыйбасы менен байланыш принциптерин турмушка ашыруу талап кылынат. Элдик оозеки чыгармалардын таасирдүүлүк күчү бир гана анын мазмуну менен шартталбастан, аны мугалим балдарга өтүүдө ык-машыгуулары жана методдору туура, ийкемдүү колдонуп, жеткиликтүү принцибин толук иш жүзүнө ашыруусуна да шартталат. Мисалы, жөө жомокту окутууда аны жөнөкөй гана сүйлөө манерасы менен айтып же окуп берет. Ал эми макал-лакаптарды, жаңылмач, табышмактарды алсак аларды мугалим ритм жана рифманын нормаларын сактап, көркөм ыргактуу окуп берет. Алардын үстүндө иштөө процессинде байкоо жүргүзүү аркылуу окуучуларды андагы уйкаштыкка назар ташталат [1]. Мугалим үчүн маанилүү учур аларды көркөм окууга даярдоо башкача айтканда анын башкы оюн аныктоо, подтексттерди тактоо, окулуш темпин, ритмдик түзүлүшүн, интонациялык көркөмдүгүн тактоо.

Жөө жомоктун тили жатык, айтууга ыңгайлуу. Ошон үчүн балдар бакчасынын тарбиялануучусу деле ал жөө жомокту бир эле уккандан кийин, анын мазмунун саймедеректентип айтып берүүгө жетишет. Жөө жомокту ачуучу “Илгери-илгери”, “Өткөн бир заманда”, “Бар экен, жок экен, ач экен, ток экен” жана башка сөз тизмектери китептен

сырткары деле “өзүнүн” ар бир жөө жомогунун башталмасы катары колдонот. Балдардын жөө жомокко болгон кызыгуусу жана анын идеясын терең түшүнө билүүсү да башка жанрларга салыштырмалуу бир топ жогору. Анткени, балдардын чөйрөнү түшүнө билүүсү жана кабыл алуусу жөө жомок стадиясында болоорун өз мезгилинде А.С.Макаренко да, М.Горький да эскерткен [2]. Жөө жомоктон чыгуучу ой түйүндөрүнүн жомок окулуп бүткөндөн кийин балдар оңой эле жыйынтыктай алышат.

Жомокту окутуунун алдында биз төмөнкүлөрдү эске алышыбыз керек:

1. Жөө жомоктун үстүндө иштөөнү адабий чыгармалардын үстүндө иштегендей деңгээлде уюштуруу керек. Анан эмесе “бул жомок да, турмушта мындай болбойт” деген түшүнүктөрдү сабак процессинде, жалпы эле жөө жомок жанрында пайдаланбоо керек. Мына ушул жерде алар жөө жомоктогунун өзү турмушта болбошун сезишет, бирок анын негизинде турмуш чындыгы жатат. Ал баланы жогорку адамдык касиетке багыттайт.

2. Жөө жомоктун каармандарынын мүнөзүн, кылык-жоруктарын, мотивдерин дайыма баалап баруу зарыл.

3. Элдик оозеки чыгармачылыктан жаралган жомоктордун өзгөчөлүгү аны оозеки айтып берүү үчүн ыңгайлуулугунда. Ошондуктан мындай жомокторду оозеки айттыруу максатка ылайыктуу. Кыргыз жөө жомокторун биринчи жолу окугандан кийин эле көркөм сүйлөп берүүгө машыктырса болот же артистик сценада берилген фонохрестоматияны пайдалануу туура болот.

4. Жөө жомокто айтылып жаткан насааттарды, моралдык сапаттарды, нравалык мүнөздөрдү адамдын мүнөзүнө түздөн-түз салыштырууга мүмкүн эмес. Жомоктун таасир берүү, үйрөтүү касиети ушунчалык күчтүү. Балдар эч жардамсыз эле өздөрү жыйынтык чыгара алышат. Мисалы, “Элчи бала” жомогун окугандан кийин ким акылдуу болсо ал албетте кайсыл жерде болбосун, сөзсүз женишке жетишээрин, өзүнүн акылмандыгы менен эли-жерин жамандыктан сактап калат деген жыйынтыкты класста окуган эң начар окуучу деле чыгара алат.

5. Жөө жомокту окутууда окуучулардын өзүнө план түздүрүү максатында анын текстин пайдаланабыз. Жөө жомоктун сюжети даана, так келет, андыктан кенже класстарда көбүнчө аны бөлүмдөргө бөлүп, план түздүртөбүз. Бөлүмдөрдө берилүүчү атты жомоктун текстинен балдар оңой эле табышат. Анын үстүнө жогорку тайпанын окуучулары жомок боюнча сүрөт-планды аябай көңүлдүү чийишет. Жөө жомокторду окутуу менен кол эмгеги сабагында ар кыл куурчактарды, жаныбарлардын скелеттерин жасатса болот [3].

Жөө жомокту балдар бакчасында окутканда айбанаттар жөнүндөгү жомокту план – схема түрүндө айттырса болот. Мисалы:

1. Кандай жерде жашайт?
2. Сырткы түзүлүшү кандай?
3. Тамак таап жешичи?
4. Душмандарынан кантип коргонот?
5. Пайдалуубу же зыяндуубу?
6. Коргоо керекпи же жокпу? ж.б.

Жөө жомокторду окуган кезде анын композициялык көркөм элементтерине да байкоо жүргүзүүгө болот. Мисалы, кенже класстарга жөнөкөй мүнөздөмөдөн тартып драматизацияга чейин жеткирүүгө болот. Мисалы, “Элчи бала” жомогун алып көрөлү.

Жөө жомокто камтылган фактылар аябай кызыктуу, түшүнүктүүдөй сезилет. Жаныбек хан менен Султанмаамыттын жаштары бир топко барып калган, бала жаш болсо да аларды сөзгө жыгып жатат. Бул мезгилде мугалим төмөндөгүдөй сөздөр менен балдарга кайрылышы мүмкүн:

- Баса, көп жашап бир элдин ханы болуп турган Султанмаамыт менен Жаныбек ханды жаш бала сөзгө жыгып койду го? Силер кандай дейсиңер? Ошондой учурлар болобу?

Балдар чуру-чуу түшүп, талаш-тартыштарды, көбөйтүшү мүмкүн. Мында балдар өз курбалдашы баланын пайдасына мелдешип турганын эске тутушубуз керек. Балдар

жомоктун мазмуну тууралуу мелдешип, тексттеги сөздөргө, фактыларга таянып, кыял чаптырууга да жөндөмдүү келишет.

Дал ушул максаттан туруп мына мындай ыкманы балдардын эске тутуу жана кыял чаптыруу аракети аркылуу нерсени сөз менен сүрөттөөгө машыктыруу эн сонун болот.

Балдарга өтүлгөн жөө жомокту канчалык денгээлде түшүнгөндүктөрүн аныктоо максатында ортого 3-4 суроо ташталат. Айрым окуучулар жөө жомоктун мазмунун толук түшүнүшкөн болсо да, мугалимдин койгон суроолоруна жооп берүүдө кыйналышат. Ошондуктан мугалим сабакка жөө жомоктун мазмунуна ылайыктуу сүрөт алып кирет, аларды сүрөт боюнча сүйлөөгө үйрөтөт [4].

Жөө жомокту айтып берүүдө мугалим көркөм айтып берүү менен чектелбеши зарыл. Кыска мазмундуу жөө жомокторду толугу менен окуучуларга айттыруу керек. Мазмуну кенен жөө жомокторду бөлүмдөргө бөлүп айттыруу максатка ылайыктуу. Бизге белгилүү балдардын речин өстүрүү, көпчүлүк учурларда, окуу сабактары аркылуу алып барылат. Ошондуктан ошол сабакта жөө жомоктун тексттин окутуу жана үйрөтүү менен чектелип калууга болбойт. Сабакта жана сабактан тышкары учурда окуучулардын билген жөө жомокторун сүйлөтүү да пайдалуу. Өздөрү билген башка эл жөө жомокторун айттыруу, эгер класста бир нече жөндөмдүү жөө жомок айтуучулар болсо, “Эл жомоктору” кечеси уюштурулат. Мындай аракеттер жөө жомокторду жакшы өздөштүрүүгө түрткү болот. Жөө жомоктун тексттин ролдорго бөлүп айттыруу, кызыктуу, бирок татаал да иш болуп эсептелет. Себеби окуучудан жөө жомок каарманынын мүнөзүн ачык көрсөтүү жана интонацияга айрыкча көңүл бурушу талап кылынат. Мына ошондо гана угуучулардын жөө жомокко болгон кызыгуусун арттырып аларды өзүнө тарта алат. Мугалим тигил же бул каармандын сүйлөгөн сөздөрүн кантип аткаруу керектигин түшүндүрүп берет [5,6].

Корутунду

Айтылган талаптар окуучулардын ойлоосун өстүрүүдө он таасир берээри талашсыз. Жөө жомокторду окуу, аны үйрөтүү окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү менен байланыштуу алып барылат. Окуучулардын сөз байлыгын өстүрүү иши окуучуга түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү, элдик чыгармалардын, макалдардын үстүндө иштөө, предметтерди түрлөргө ажыратуу аркылуу ишке ашырылат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Танаев Т., Чыналиева Б. Элдик жөө жомоктор. 1-7-класстын окутуучулары үчүн класстан тышкаркы сааттар үчүн колдонмо. – ОшМУ.
2. Токтомаматов А. Адабий окуу. 4-класс. –Б. Педагогика, 2001.
3. Түлөгабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. – Б., 1991.
4. Түлөгабылов М. Кыргыз фольклору, анын жанрдык түрлөрүн окутуу кеңеши. -Эл агартуу, 1983-жыл, № 1.
5. Үсөналиев А. Турмуштук жөө жомокторду үйрөнүү. – Ф., Мектеп, 1975.
6. Шериев Ж. Адабият тааныйкыч. - Ош 1993.

